

BİR KAŞIK ŞEKER WALT DISNEY ÇİZGİ FİLM BELGESELLERİ

Tahsin Özgür

1941'in yaz ayları, Los Angeles Buena Vista caddesi üzerindeki yeni Walt Disney stüdyosu; taşınalı iki yıl olmamış. *Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler*'in (Snow White and the Seven Dwarfs, 1937) yapıldığı sade bina ve gerektiğinde inşa edilen eklentileri terkedilmişti.¹ Dünyaya mutluluk veren filmlerin yaratıcıları, özel olarak çizgi film üretimi için tasarlanmış bu modern yapılar kompleksinde daha kullanışlı ve konforlu bir ortam bulmuş olmalıydılar.

Ama oradaki kalabalık da ne? Ellerinde pankartlar, pankartlarda **Walt Disney**'in sevilen kahramanları, Miki'ler, Pinokyo'lar Dumbo'lar... kızgın ifadelerle çalışma şartlarından şikâyet ediyorlar. Profesyonel sanatçıların protestosu böyle oluyor!²

Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler (1937)

¹ Haziran 1938'de alınan yeni mülke inşaat kısa zamanda başlamış, kaynaklara göre taşınma 1939'un sonlarından 1940'ın ocak ayına kadar sürmüştür.

² Grev 29 Mayıs 1941'de başladı. Stüdyo'nun şartları kabul etmesiyle 29 Temmuz 1941'de resmen sona erdiyse de **Roy Disney** (Walt Disney'in kardeşi ve stüdyonun mali işler sorumlusu) iş gücünü azaltmak isteyince yeni bir kriz patlak vermiş, bunun üzerine idare stüdyoyu 15 Ağustos'ta kapatmıştır. Stüdyo ancak 15 Eylül'de tekrar işbaşı yapabilecektir.

Walt Disney büyük güçlüklerden geçmiş, stüdyosunu yoktan yaratmış, çizgi filmi basit bir eğlenceden saygın bir sanat seviyesine çıkarmıştı. Ekonomik kriz günlerinde genç sanatçıları toplamış, onların bir yandan kendilerini, bir yandan da çizgi film sanatını geliştirmelerini sağlamıştı. Stüdyo 1937'de **Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler**'in başarısıyla nihayet düze çıkmıştı.

Her şey olabildiğince iyi giderken 2. Dünya Savaşı patlak vermiş ve bir anda yurt dışı pazarı büyük ölçüde kapanmıştı. Stüdyo elemanlarının askere çağrılmaları kadroyu zayıflatacaktı.³ Adım adım Amerika'yı da içine çekmeye başlayan savaş atmosferinde seyirciler çizgi filmi tercih etmiyordu. Ve derken bu grev!...

1941 Disney Grevi

Disney mesleği bu seviyeye çıkarmış, bu kadar insanı da meslek sahibi yapmıştı. Hem de meslek sahibinin itibarlısı: **Disney**'den gelen birisi herhangi bir stüdyo tarafından hemen kapılırdı. Hepsine baba gibi davranmış, çok benimsemişti ama şimdi evlatları başkaldırıyor, şartlar öne sürüyorlardı. Sendikalı olmak istiyorlardı! Nankörlüktü bu!

Bir yandan aşırı çalışma, bir yandan moral çöküntüsüyle **Walt Disney**'in sıhhati bozuldu. Bu sıkıntılı zamanda ABD hükümetinden gelen bir teklif Hızır gibi yetişti.⁴ Nazi işgali altında Avrupa'nın geleceği belirsizdi, onun ötesinde de Bolşevik Rus ayısı vardı zaten. Güneydoğu Asya'da Japonya yayılıyordu. Bu ortamda ABD gözünü Güney Amerika'ya çevirmişti; o coğrafyayla ilgilenmek, ABD'ye kazandırmak gerekirdi. Orayı ABD filmlerine pazar yapmak, böylelikle Amerikan kültürünü benimsetmek zaten süregelen dünya politikalarının

³ ABD o tarihte henüz savaşa girmemişse de Ekim 1940'tan beri mecburi askerlik yürürlükteydi.

⁴ *Coordinator of Inter-American Affairs* (CIAA): "Amerikalararası İlişkiler Koordinatörü".

devamıydı ama Güney Amerika'yı ABD vatandaşlarına tanıtmak, sevimli göstererek ilgi uyandırmak da gerekirdi. Disney Stüdyosu böyle bir projeye filmleriyle katkıda bulunur muydu?

Bu öneri **Walt Disney**'e ilaç gibi geldi. Stüdyo kadrosundan seçkin bir grubu alarak bir Güney Amerika turuna çıkacak, ekip hem iyi niyet elçileri olarak ülke ülke dolaşacak, hem de dönüşte yapılacak Güney Amerika temalı tanıtıcı çizgi filmler için malzeme toplayacaktı.

Çizgi film yapımcısı **Walt Disney**'in belgesel çekim tecrübesi sınırlıydı. Son senelerin sıkıntılarını kelepir bir uzun metrajla telafi etmeyi çalışmış, stüdyoyu tanıtan, canlandırma bölümler serpiştirilmiş çoğu reel çekim bir tür belgesel yapmış, adını da filmin finalini oluşturan kısa canlandırma hikâyeye atfen **Zoraki Ejder** (The Reluctant Dragon, 1941) koymuştu. Disney stüdyosunu sanatçıların neşe ve ahenk içinde çalıştığı bir yer olarak tanıtan film, 1941'de gösterime girdiğinde stüdyo önünde yukarıda bahsettiğim sevimsiz manzara hâkimdi, ama bu filmle birlikte bilgiyi mizahla harmanlayan, gerçeğe yüzde yüz bağlı kalmaktansa eğlendirerek fikir sahibi yapan Disney üslubu belgesel dili gelişmiş oldu. Reel oyuncularla çizgi karakterlerin etkileşime girebileceği bir dünya yaratılmıştı- meselâ çizgi Donald gerçek oyuncuya cevap veriyor, çizgi Bambi gerçek oyuncudan utanıp kaçıyor, seyirci de bunları gülerek kabul ediyordu.⁵

Ağustos ortalarında başlayan ve Ekim'e kadar süren Güney Amerika gezisi çok geniş kapsamlı oldu.⁶ Gezinin ilk ürünü **Disney ile Sınırın Güneyinde** (South of the Border with Disney) adıyla 1942'de piyasaya sürülen bir belgesel oldu. Bu yalın bir Güney Amerika belgeseli değil, öncelikle Disney ekibinin yapmış olduğu gezinin belgeseliydi; bir yandan sanatçıları araştırma yaparken, ilham ve malzeme toplarken, bu arada gülüp eğlenirken seyrediyor bir yandan da gidip gördükleri yerler ve tanıştıkları gelenekler hakkında bilgi ediniyoruz. Yaptıkları eskizler, canlandırma denemeleri de filme daha güçlü bir "perde arkası" havası veriyor. Nükte ağırlıklı bu belgeselde doğal olarak bol bol mizansen var; meselâ filmin sonunda gümrükte **Walt Disney**'in bavulundan canlı bir at çıkmasının gerçeğe hiçbir ilişkisi olamayacağı açık!

⁵ Bu sahnelerdeki gerçek oyuncu, mizansene göre karısının zoruyla stüdyoya gelmiş olan komedyen **Robert Benchley**'dir.

⁶ 17 Ağustos 1941'de aralarında **Walt Disney**'in de olduğu grup Brezilya Rio de Janeiro'ya uçakla vardı (kafilenin bir kısmı daha erken gelmişti). 4 Ekim 1941'de Şile'den gemiyle yoluna çıkan grup 17 günde New York'a ulaştı.

Gezinin ürünü olan kısa çizgi filmler yapıldıkça hükümetin eleştirilerine takıldı: her bir hikâye ayrı bir ülkede geçtiğinden her filmin ancak o ülke için ilginç olacağı endişesi dile getirildi. Bunun üzerine **Walt Disney** ilk üç filmi kendi gezi çekimleriyle montajlatarak, canlandırmalarla karışık bir tür Güney Amerika belgeseli üretti. **Saludos Amigos** adlı bu film önce Güney Amerika'da 1942'de, ABD'de de 1943'tevizyona girdi. Sadece 43 dakika sürmekle birlikte hem eğlenceli hem de bilgilendirici bir film ortaya çıkmıştı. Tipik Amerikalı turisti canlandıran Donald bize Titikaka Gölü'nü, çevre halkını, lamalarını tanıttı, Gufi ise Arjantin pampalarındaki *gauço*'ların hayatını düşe kalka bize gösterdi. Pedro isimli bir küçük posta uçağı ile de And Dağları üzerinden posta taşımanın güçlük ve tehlikelerini yaşadık.

1945'te çıkan ikinci film dilimize **Üç Kafadar** olarak tercüme edilen **The Three Caballeros**'tur ve ilkinden daha uzun ve daha yoğundur. Bu filmde Donald iki arkadaş edinir; Brezilyalı papağan José Carioca (Hose Karioka) ile Meksikalı horoz Panchito (Pançito); beraberce filme adını veren "Üç Kafadar"'ı oluştururlar.

Üç Kafadar (1945)

Filmde mekânlar, gelenekler ve danslar yanında Güney Amerikalı yıldızlar (Brezilyalı **Aurora Miranda**, Meksikalı **Dora Luz** ve **Carmen Molina**) da tanıtılır. Donald ve yeni arkadaşları gerçek oyuncularla, bu arada söz konusu

yıldızlarla, doğrudan etkileşir ve güzellere sırnaşır. **Aurora Miranda** ile Bahia sokaklarındaki şarkılı danslı sahneler bir zaman TRT ekranlarında tekrar tekrar gösteriliyordu. Filmin temposu öncekinden daha hızlıdır ve en hızlı sahnelerde animatör **Ward Kimball**'ın büyük katkısı vardır. Filmi oluşturan kısa bölümlerin geçtiği mekânlar Antarktika'dan Meksika'ya kadar uzanan bir coğrafyaya yayılır. Belli bir öyküsü olmayan baş döndürücü tempolu bu eklektik filmde eğlenmiş, ama aynı zamanda sersemlemiş olarak çıkarız.

İki film de fazla derinine inmeden Güney Amerika'nın canlı kültürel zenginliğini tanıtip merak uyandırır. Bugün Orlando Walt Disney World'un EPCOT bölümündeki Meksika pavyonundaki turda Donald, José ve Panchito'nun yeni canlandırmaları ziyaretçilere eşlik eder.

Nükteli, eğlendirici, şakacı Disney belgesel ekolü artık doğmuş ve yerleşmiştir. Aslında Disney zaten milli savunma için belgesel üretimine başlamış, 1941'de Lockheed uçak firması işçileri için **Silme Perçin Yapmanın Dört Yöntemi** (Four Methods of Flush Riveting) başlığıyla nüktesiz, kuru bir teknik film yapmıştı. Bunu başkaları da takip etti. Fakat Disney tarzı nükteli belgeseller, propaganda ve mesaj filmleri de denendi ve başarılı oldukça sayıları arttı. Bunların bazılarında stüdyonun çizgi kahramanları da rol aldılar; örneğin hem yedi cüceler hem de Donald, vatandaşları "savaş bonusu" almaya ikna etmek için beyaz perdeye çıktılar: **Yeni Ruh** (The New Spirit, 1942); **'43 Ruh** (The Spirit of '43, 1943); **Yedi Bilge Cüce** (The Seven Wise Dwarfs, 1941). Yedi cüceler ayrıca sıtmaya karşı sivrisineklerle mücadele üzerine bir filmde de oynadılar: **Kanathlı Bela** (The Winged Scourge, 1943). Mizahla, canlandırma sinemasına özgü absürt ve abartı esprilerle belgesel yapılabildiğini Disney filmleri gösterdi. Disney yaklaşımının özetini çok ilerde, 1964'te gösterime girecek olan **Mary Poppins**'te bir şarkının sözlerinde bulabiliriz: "bir kaşık şeker, ilacı yutmayı kolaylaştırır".⁷

Ama harp gibi ciddi, ölüm ve acı kokan bir konunun nükte ve *gag*'lerle hafifletilmiş Disney ekolü çizgi film belgesellerinde işlenebileceğini hayâl etmekte zorlanabiliriz. Kanada ordusu için hazırlanan ve bir model anti-tank silahının nasıl kullanılacağını anlatan 1942 yapımı **Stop That Tank!** (O Tankı Durdur!) gibi eğitim filmlerini görünce bundan bile geri kalınmadığını anlıyoruz.⁸

⁷ "A Spoonful of Sugar makes the Medicine go down", **Robert Sherman** ve **Richard Sherman**.

⁸ Diğer stüdyoların da kendi kahramanlarıyla savaşan orduya bilgi ve moral veren filmler yaptıklarını bu arada belirteyim. Warner Brothers'dan her şeyi yanlış yaparak doğrusunu gösteren **Private Snafu** (Er Snafu) filmlerini örnek gösterebiliriz.

Bir parantez açıp ilginç bir detaya değineyim: sevimli Disney kahramanları ölüm kusan silahların, özellikle uçakların üzerinde de boy gösterdiler; stüdyo istek üzerine askeri birimlere tasarım üretiyordu hem de ücret talep etmeden! Disney karakterlerinin cazibesinden düşman bile kaçamıyordu: Alman as pilot **Adolf Galland**'ın uçağının üzerinde de bir Miki Fare motifi vardı.

Asıl şaşırtıcı ve farklı bir belgesel **Walt Disney**'in kendi isteğiyle, kendi görüşleri doğrultusunda yaptığı **Hava Gücüyle Zafer** (Victory Through Air Power) adlı 1943 yapımı uzun metrajlı filmidir. Konusu havadan yapılan stratejik bombardımanın avantajlarıdır. Binbaşı **Alexander de Seversky**'nin aynı adlı kitabından etkilenen **Walt Disney**, canlandırma tekniklerini ve dilini kullanarak savaşı kazanmanın en çabuk ve emin yolunun hava gücü olduğunu anlatmak istiyordu ve buna o kadar inanmıştı ki filmi kendi finanse etti. Savaş yıllarının ürünü olan ve bilindik Disney imajına taban tabana ters düşen bu filmi görmek yakın tarihe kadar pek mümkün değildi; ancak şimdi internette bulunabiliyor. Filmde çizgi canlandırmayla yapılmış şiddet dolu savaş sahneleri olmakla birlikte girişte eğlenceli, mizahi bir havacılık tarihi vardır.

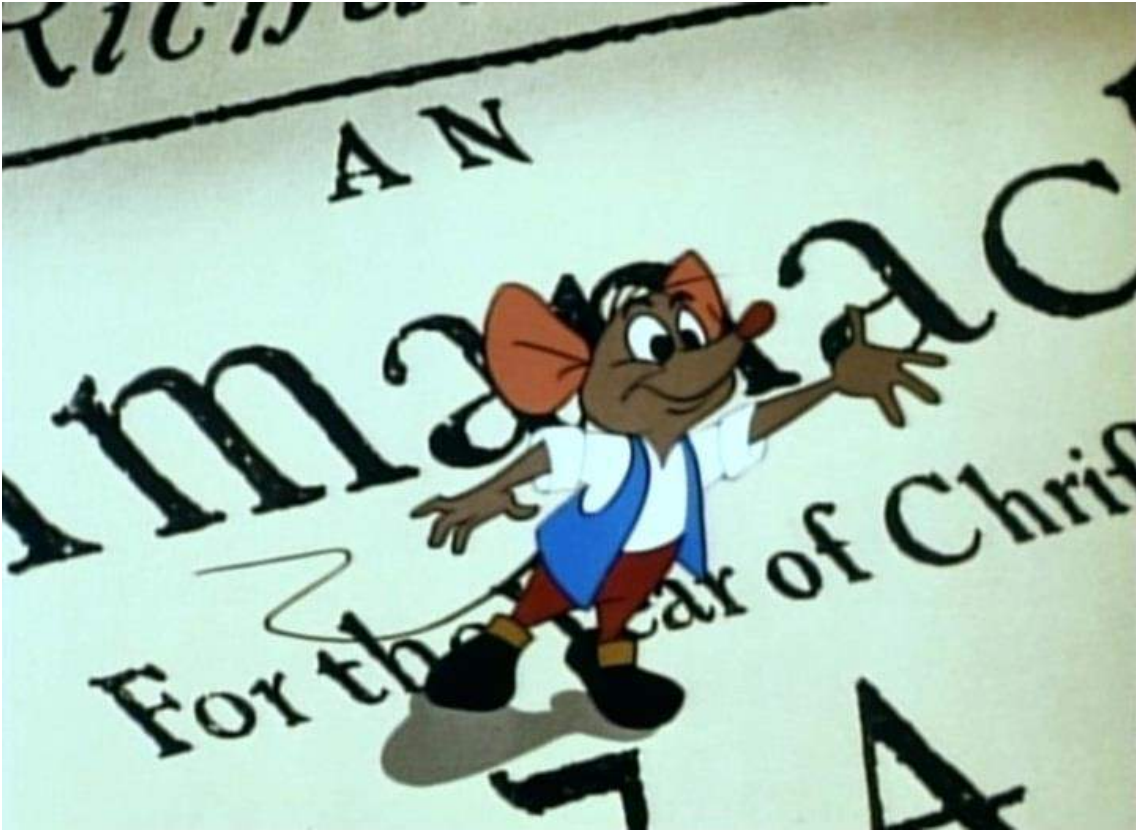
Anlatılana bakılırsa **Winston Churchill** bu filmde çok etkilenmiş, 6 Haziran 1944'te Quebec konferansında **Franklin D.Roosevelt**'e göstermiş ve hatta bu amaçla filmi özel olarak uçakla getirtmiş. Şimdi bu yüzden Dresden, Hiroşima ve Nagazaki'nin günahlarını **Walt Disney**'e mi yüklemek gerekir? (Hepsi 1945'te, yani söz konusu Quebec konferansından sonra!). Sanmıyorum, o bombalar er geç atılacaktı, ama yine de bu anekdotu paylaşmış olayım.

1943'ten savaş konulu bir çizgi belgesel daha var ki burada Disney ekolü canlandırma sonuna kadar kullanılıyor: **Ölüm Eğitimi** (Education for Death). Bu film Almanya'da Nazi'lerin nasıl yetiştirildiğini, alelade insanların nasıl ırkçı ve saldırgan hâle getirildiğini zaman zaman güldürerek zaman zaman da ürperterek anlatıyor. Yine 1943 tarihli, savaşa ilişkin ilginç bir psikolojik belgesel kısa film var: **Mantık ve Duygu** (Reason and Emotion). Bu filmde insan zihni içinde yaşayan Mantık ve Duygu karakterleri birbirleriyle çatışarak kişi üzerinde üstünlük sağlamaya ve davranışlarını yönlendirmeye çalışırlar. Duygusallık, direnme gücünü kırabilmektedir.⁹ Hitler ise Mantık'ı bertaraf ederek ve Duygu'yu istismar ederek insanlara hükmetmektedir. Zafere ulaşmak için Mantık dümeni ele almalı, Duygu ise onun yanında durmalı, destek olmalıdır. Yıllar sonra 2015 yılında aynı

⁹ Kimin zihninde yaşadıklarına göre bu karakterler erkek ya da kadın, Amerikalı ya da Alman olabiliyorlar. Erkek "Duygu" karakterleri **Ward Kimball**'in karikatürleridir.

stüdyodan çıkacak olan *Ters Yüz* (Inside Out) filminin fikrinin nerelere dayandığını görebiliyoruz.

Disney stüdyosunun belgeselleri bu filmlerle bitmiyor; 1953'te Disney stüdyosu ABD tarihinden bir şahsiyetle ilgili bir film yaptı. *Ben ve Ben* (Ben and Me), ABD'nin kurucu isimlerinden **Benjamin Franklin**'i ona kader arkadaşı olan bir farenin gözünden anlatan bu film tabii ki güvenilir bir kaynak olmaktan çok uzaktır ama burada beklenti seyircinin gerçekleri esprilerden ve abartılardan ayıklamasıdır. Neticede akılda kalan **Franklin**'in gazeteciliği, şimşegın elektrik akımı olduğunu anlaması ve bu konudaki uçurtmalı deneyi, taşınabilir sobayı ve çift odaklı gözlüğü keşfetmesi ile ABD'nin bağımsızlık mücadelesindeki rolüdür.

Ben and Me (1953)

Hızlı ve abartılı canlandırmasıyla *Üç Arkadaş*'in temposunu etkileyen **Ward Kimball**, 1953'te müzik ve müzik aletlerinin tarihçesini son derece eğlenceli bir şekilde özetleyen *Toot, Whistle, Plunk and Boom* isimli bir film yönetti ve bu film stüdyoya "en iyi canlandırma filmi" dalında Oscar kazandı. Stüdyonun eğlendirerek bilgilendiren üslubu sevildi ve örnekler arttı. Öne çıkanlardan bahsedeyim: 1959'da stüdyo doğa içinde görülen matematik üzerine bir film yaptı, *Donald Matematiğin Sihir Diyarında*'da (*Donald in Mathmagic Land*) Donald'a yine "ortalama vatandaş" rolü verilmişti. Bu filmin Disney'in 1961'de

başlayan **Walt Disney'in Harika Renk Dünyası** (Walt Disney's Wonderful World of Color) televizyon serisinin ilk programında gösterildi. Renkli yayın için hazırlanan dizinin bu ilk programının açılışı da renkler hakkında bir mini-belgeseldi ve bizi bilgilendiren sunucu bir başka ördekti: Alman aksanlı hafif kaçık Prof. Ludwig von Drake.¹⁰ Bu renkli başlangıçtan sonra Prof. Von Drake seyircileri senelerce değişik konularda bilgilendirmeye devam etti. 1967 yapımı **Scrooge McDuck ve Para** (Scrooge McDuck and Money) filminde yine başka bir ördek, Uncle Scrooge (bizim Varyemez Amca'mız) paranın tarihçesini anlatıp iyi yatırım hakkında bilgi verdi. Bugün Disneyland parklarında çeşitli atraksiyonlarda canlandırma teknikleriyle eğlendirerek bilgilendirme geleneği devam ediyor.¹¹

Animasyon teknikleri belgesellerde çeşitli konuları açıklamakta sık sık kullanılır. Disney yaklaşımında konuya karakter animasyonu ve mizah getirilerek bir yandan eğlendirilir, esprileri takip eden zihin canlı kalır; aktarılan bilgi her zaman yoğun ve derinlemesine olmasa da, görsel espriler ve abartılarla sulandırılrsa da akılda kalıcılık ve psikolojik etki fazladır. **Disney**'in Güney Amerika filmlerinin bıraktığı çok kültürlü, rengârenk bir kıta izlenimi ve uyandırdığı merak bugünün seyircisini bile cezbedecek nitelikte- 70 yıllık **Üç Kafadar**'ın DVD diski ülkemize hâlâ raflarda karşıma çıkıyor!

¹⁰ Avusturya asıllıdır, **Freud** gibi.

¹¹ Disney'in reel çekim belgesellerinden bu yazıda bahsetmiyorum. 1947'de yaptığı bir Alaska gezisinden aldığı ilhamla gerçekleştirdiği **Seal Island** (Fok Adası) belgeseli 1948'de bir Oscar getirdi ve stüdyonun seneler boyu üretmeye devam edeceği reel çekim doğa belgesellerinin başlangıcı oldu.